

și consilier de grup, dar și experiențele sale personale i-au furnizat nu numai exemple, material de analiză, ci și prilejul de a reflecta asupra subiectului. Adept declarat al analiștilor de grup Balint, Bion, Anzieu, Kaës, Enriquez, elevi ai lui Maisonneuve și Barus-Michel, a ajuns el însuși o autoritate, un nume de referință în domeniu.

Adrian Neculau

**Michel Pinçon și
Monique Pinçon-Charlot**
Călătorie în marea burghezie,
Iași, Institutul European, 2003
(188 p.)

Uimitoare această carte de metodologie. Rafinată și oarecum exclusivistă, adresându-se mai cu seamă unui interlocutor subtil și cultivat decât tehnicianului care calcă în cizme de cauciuc pe un gazon tuns cu superioară știință. Nimic din artificialitatea uscată a textelor de metode și tehnici de cercetare cu care suntem obișnuți; autorii evită cu maliție enumerările, clasificările, precizările de manual pentru începători.

Soții Pinçon au fost contaminați de mediile pe care le-au frecventat: clasele privilegiate, aristocrația, marea burghezie și înalții funcționari trecuți prin școli de elită, dar, mai ales, deprinși să controleze situațiile, interlocutorii și pe ei înșiși. Formați în Școala lui Pierre Bourdieu, au fost impregnați de tematica și modelul său de abordare critic-cultivat, de interesul pentru problemele grave ale societății, de „mizeria lumii”, dar și de strălucirea ei. Orientarea spre această tematică a fost dată de însuși Bourdieu, care a deschis și a încurajat interesul pentru cercetarea favorizaților sortii, a „cartierelor bune” sau a „cartierelor burgheze”,

pentru riturile vânătorii. Din lectura cărții răzbate implicare, respect pentru stilul subiecților cercetați, autorii preiau norma discreției din codurile de conduită ale claselor superioare. Prefațatorul cărții, Mihai Dinu Gheorghiu, are dreptate: avem de-a face cu un tip de cercetare ce dezvăluie „partea ascunsă” a acestei lumi sociale, cu un demers ce pune în lumină mecanismele acumulării și reproducerii bogăției și simbolurilor sale, a modului în care se concentrează și crește capitalul social (relațiile), cultural și școlar (studii, diplome, cultură generală), capital de prestigiu, adevăratul simbol al bogăției dobândite în timp și pe căi legitime.

Am citit această carte cu o plăcere nedisimulată, cu bucuria de a evada din lumea mediilor nefavorizate și sordide, asupra cărora m-am aplecat în cercetările mele, cu un interes aparte pentru tipul de demers ce ni se propune: socioanaliza cercetătorului aflat în situații de anchetă, autoanaliza epistemologică a condițiilor practice ale cercetării. Dorința lor este să rupă tăcerea asupra situațiilor practice ale cercetării, să provoace o reflecție metodologică asupra demersului investigației, adesea ignorat sau păstrat cu discreție în umbră de către cercetători. Autorii ne dezvăluie coduri, chei, poteci ascunse de natură să risipească angoasele cercetătorului (aici sociolog, dar la fel de bine putea fi și psihosociolog), care, dacă nu are experiență, construiește designuri complexe ce nu au nimic de-a face cu mediul studiat.

Autorii acestei cărți mai puțin obișnuite, cel puțin la noi, nu recurg la practicile curente ale eșantionării, interogării unui lot de subiecți sau la alte procedee de extragere a unei categorii de indivizi reprezentativi. Ei adoptă și adaptează un model metodologic propus de Bourdieu, cel al situării subiecților într-un spațiu social de relații și într-un context (cadru

geografic. Bourdieu a întreprins cercetări celebre asupra orașului, a cartierelor producătoare de capital simbolic, a opoziției dintre spații geografice saturate de semnificații și simboluri. Populația cercetată de cei doi sociologi francezi se identifică cu cartierele din care provin, agenții cercetați exprimă etosul cartierelor. „Nu există reușită socială demnă de acest nume”, spun ei, „care să nu fie însoțită de o reședință ce o exprimă”. Și o observație deosebit de pătrunzătoare: „Orașul este și un profesor perseverent în ucenicia socială, care vă spune unde sunteți născut, în oraș, dar și în societate, și care vă învață manierele, gusturile, speranțele sau disperările ce vor da tonalitatea în ceea ce aveți de trăit”. Orașul, cartierul dau seamă despre poziția socială, sistemul urban funcționează ca un sistem social ierarhic, distribuie etichete, este responsabil pentru procesele de agregare/segregare, re-produce și transmite poziții de dominare.

Subiecții celor doi cercetători aparțin unor familii care au acumulat „averi străvechi”, vechimea și bogăția fiind criteriile de selecție și condiții de transmitere a unui anumit capital social/cultural, a unui patrimoniu. Aflăm, iată, că nu poți pătrunde în acest mediu bătând la poartă cu un chestionar sau un reportofon în mână, că e nevoie de o recomandare personală, că aceasta a funcționat „ca un adevărat sesam, deschizând porți greu de trecut”, ca acelea ale marilor cluburi aristocratice. Numai prezentat poate pătrunde cercetătorul într-o asemenea rețea de relații și alianțe. Și, astfel, realizează distanța socială ce separă sociologul de origine modestă de un mediu pe care nu-l poate trata cu condescendență sau complicitate, cum e tentat să trateze mediile populare. El constată că nu avea decât o idee abstractă despre acest mediu, că nu avea acces decât la informații de suprafață și nu putea pătrunde structurarea și organizarea lui,

că nu putea înțelege din exterior funcțiile educației dobândite în instituții de renume, publice sau private, rolul inițiativ al călătoriilor, importanța simbolică a reședinței, relațiile magice cu servitorii integrați în familie – o cultură care nu se livrează decât prin interacțiune, prin participare. Acest tip de bogăție nu este doar culturală, ea se convertește în capital simbolic și social. Cei doi autori mărturisesc și indispoziția lor, ca reprezentanți ai claselor mijlocii, de a nu fi putut avea acces la asemenea practici care fac distincția. Trebuie să evoc aici și sentimentele pe care le-am trăit personal în timpul lecturii acestei cărți, alternată cu reprize zilnice de dușuri TV, comparând „vipurile” ce se lăfăie pe ecranele românești cu personajele descrise în această carte. De la patronul de club de fotbal care se crede filosof practicant până la lumea cu adevărat educată mi s-a părut a parcurge o cale imposibilă.

Interviul este singura cale de a pătrunde în acest mediu. Dialogul pune însă față în față doi actori sociali care au opinii, simpatii și antipatii adesea diferite, care vin cu istoriile lor personale mult deosebite, purtători ai unor deprinderi intelectuale livrate de habitusurile lor diferite, care se observă și se supraveghează, care, în definitiv, se confruntă. Nu e o întâlnire între doi indivizi, ci între două lumi, reprezentantul clasei superioare se prezintă ca purtător al unor valori cumulate în timp, de clasa sa, familia sa, lumea sa. El își gestionează cu atenție ținuta, atitudinea, aparența, *hexis*-ul corporal, se supune unor reguli greu detectabile pentru cineva venit din afara acestei lumi. O relație asimetrică. Sociologul este dominat, politețea și curtoazia interlocutorului exprimă, de fapt, grija acestuia de a nu afișa diferența și inegalitatea pozițiilor. Pornind de la această mărturisire, putem medita la etica și la poziția cercetătorului

în științele sociale. Organizându-și anchele și/sau experimentele, el uită adesea de poziția de inferioritate a subiecților sau de faptul că el le aplică grila sa de lectură unor indivizi care au evoluat într-un alt context și într-un alt registru. El ignoră faptul că simpla supunere la un exercițiu poate fi asimilată cu o intruziune, cu o agresiune chiar. Că afișarea unei superiorități izvorând din stăpânirea unei metodologii poate crea un sentiment de dependență și de inferioritate.

Câteva cuvinte despre practica observării. Se invocă adesea condiția distanțării, rezervei, a discreției observatorului. Dar este realizabil acest deziderat în practică? În cazul în care cercetătorul adoptă poziția observatorului participant, pericolul este empatizarea cu subiectul. Unde se găsește calea de mijloc? Declarațiile despre obiectivarea observatorului sunt adesea simple etichete dogmatice, imposibil de pus în practică. Soluția, cred cei doi autori, este suspendarea înclinațiilor personale, a prejudecăților, a supozițiilor teoretice ale cercetătorului. O soluție complementară este participarea completă la viața unei colectivități opace (partid extremist, ghetto, instituție închisă), simpla întrevvedere dovedindu-se imperfectă în unele cazuri. Aceste dileme se amplifică în cazul cercetărilor asupra claselor superioare. Poziția observatorului în mediul acestor categorii de subiecți nu poate trece neobservată, el nu poate fi un „observator mascat”, un „rătăcit” în lumea mondenă, care cultivă maniere și stiluri diferite de ceea ce a întâlnit până atunci cercetătorul. Este nevoie să accepte atunci poziția artificială de invitat la reuniuni de grup, să încerce să se integreze jocului social al acestor tipuri de reuniuni, să decodifice semnificații pe care nu le poate descifra decât consiliat. Când însă evenimentul se deosebește total de universul social în care se mișcă observatorul, el poate deveni, la

rândul său, „observator observat”. Iată, practica vânătorii cu câini: se prezintă ca un „fapt social total” care pune în scenă indivizi și norme fixate în timp, sub forma unor cutume ce scapă nevizatului. Neștiind uzanțele, observatorul se expune, devine element străin. El nu poate înțelege, de pildă, de ce vânătorii – actori într-un spectacol la care participă gonaci, câini, public – își maschează emoțiile, motivațiile, trăirile.

Vânătoarea cu gonaci este un subiect care trezește controverse și emoții, nu numai în Franța, ci și în Anglia. Au loc, în ultimul timp, numeroase dezbateri publice, interpelări parlamentare, încercări de a scoate în afara legii acest vechi obicei. Ce anume trezește aceste patimi? Această practică cinegetică are o puternică valoare simbolică, „ea construiește imaginea unei naturi inexorabile, corespunzând unei societăți implacabile, dominată de legea celui mai puternic”. Pentru că aduce în scenă relații sociale de concurență și competiție, cei aparținând claselor privilegiate au transformat această practică într-un semn de distincție și de dominare, ea se prezintă ca un mijloc de afirmare a capitalului social și cultural. Aflați pe cai, nobilii vânători ocupă o poziție paternalistă față de modestele lor ajutoare, deci manifestă o poziție de dominație socială. Totul se desfășoară ca într-o piesă de teatru, spectatorii nu sunt îndepărtați, dimpotrivă, ei au rolul de a legaliza și consolida poziții și relații. Dacă acceptă ritualurile și simbolismul vânătorii, dacă empatizează cu protagoniștii acestor ritualuri discriminatorii, reprezentanții claselor populare – gonacii, publicul naiv – se resemnează în poziții de dominați, recunosc inegalitatea de șanse ca pe un fapt imuabil, sunt complici ai acestei perverse puneri în scenă. Este motivul pentru care aceste practici sunt contestate de militanții ecologiști și de reprezentanții organizațiilor

pentru protecția animalelor. Poziția sociologului e și ea dificilă: dacă acceptă să participe – chiar ca observator – înseamnă că își recunoaște poziția, se complace, intră în joc.

Este, poate, locul să invocăm aici, ca problemă cu implicații epistemologice, dar și ideologice, un recent incident din spațiul românesc care a trezit vie emoții: celebra vânătoare cu gonaci de la Balcești, domeniul marelui magnat. Presa, ecologistii au protestat împotriva masacrului celor 185 de porci mistreți, au înfierat megalomania unui personaj care a ucis el însuși aproape 30 de exemplare etc. Dar substratul acestui incident pare să fie mai adânc: în primul rând, cel ce a concesiionat terenul acesta fabulos a fost considerat (a vrut el oare să fie astfel considerat?) un urmaș al megalomaniei fostului „mare vânător”, s-a situat într-o descendență de actor social dominant. În al doilea rând, totul s-a desfășurat într-un spațiu privat închis, privilegiat, stabilind linia de demarcație față de lumea obișnuită, față de mediile populare fascinate de această opulentă desfășurare de forțe. În al treilea rând, au fost invitați un număr redus de oaspeți străini, o elită fabulos de bogată, inaccesibilă individului obișnuit, la care s-au alăturat doar câteva personaje din România, sugerându-se că ele ar putea, eventual, aparține – prin capitalul de putere și bogăție – acestei lumi. În al patrulea rând, întreaga desfășurare a fost pusă minuțios în scenă, actorii inferiori (gonacii din sate, pădurarii) fiind mândri de rolurile ce li s-au distribuit și de beneficii: recompense în bani, uniforme, poziții distincte față de cei din afara jocului. În al cincilea, dar nu în ultimul rând, cei ce au gestionat evenimentul l-au transformat într-un spectacol mediatic. A fost clar că totul nu a fost expresia unei pasiuni care ține de educație și de personalitatea protagoniștilor, ci o înscenare

de natură să distribuie roluri, să instituie bariere, să consfințească poziții, să-i impresioneze pe cei de rând, să confere capital simbolic și să împartă grupurile sociale între dominanți și dominați. De aici și iritarea, chiar furia mediilor intelectuale, și nu numai, impregnate de discursul egalitar. Evenimentul a fost perceput ca o ofensă, ca o palmă dată omului obișnuit, inocent și cinstit.

Încă o problemă, cea a poziției deontologice a cercetătorului: atunci când studiază clasele defavorizate, el are suportul moral al rezolvării unei probleme sociale; el acordă sprijin, intervine, se implică. Când însă studiază clasele superioare, se găsește într-o dublă situație de inconfort. El nu-și poate permite să fuzioneze socio-afectiv cu mediul anchetat (și-ar trăda astfel vocația, nu-i așa?), dar nici nu poate efectua o lectură critică (sau ironică) a mediului studiat (ar trăda astfel încrederea celor ce i-au încredințat secretele lor). O ambiguitate din care este dificil să te sustragi. Soluția este, desigur, gășirea unei căi de mijloc, între integrare și distanțare. Dar acest compromis nu poate înșela „luciditatea mării burgheziei”, conștientă de jocul în care este implicată, consimțind cu cinism să fie „studiată”, dar oferind cu condescendență și paternalism imaginea publică asumată, primită de la strămoși, conservată în medii delimitate și izolate și transmisă ca un bun comun, ce nu poate fi interpretat sau schimbat. Subiecții din această categorie au în codul genetic datorita „de a spune”, de a transmite practicile moștenite, dar și consemnul de a nu se lăsa convinși să accepte influențe, schimbări ideologice sau de conduită. Ei știu că fascinează și uzează de această știință.

Cei ce studiază clasele superioare știu că tinerii sunt obligați să întreprindă o călătorie de inițiere, o „mare călătorie” pentru a cunoaște și a se cunoaște, pentru

a se confrunta cu ceilalți. Modelul acesta a fost transmis și claselor medii, este bine cunoscut faptul că, pentru a deveni calfă, în secolul trecut, pentru a deprinde o meserie, tinerii trebuiau să treacă prin atelierele marilor meșteri, învățând (fără ? !) de la fiecare câte ceva. Un voiaj inițiativ întreprind și cei doi cercetători când pătrund în spații sociale necunoscute

și inaccesibile altfel, într-o lume pe care nu o poți înțelege decât prin relaționare și participare. A comunica și celor neinițiați descoperirile făcute devine o obligație profesională, învățată în acest mediu, unde „a spune”, „a transmite” este însă o datorie morală, nu profesională.

Adrian Neculau